

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ugdymas laisvei: Meilės Lukšienės programa

2013-08-30

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Publicistika

AUTORIUS: Darius Kuolys

DATA: 2013-08

Ugdymas laisvei: Meilės Lukšienės programa

Darius Kuolys

Prieš šimtmetį, 1913 m. rugpjūčio 20 d., Vienoje gimė Meilė Lukšienė – lietuvių literatūros ir kultūros istorikė, politikė, švietėja. Kartu su UNESCO minėdami dr. M. Lukšienės šimtąsias gimimo metines, siūlome jos idėjoms skirtą **Dariaus Kuolio** straipsnį.

Tautos sodininkais yra vadinęs didžiuosius valstybės vyrus ir moteris vokiečių filosofas, Vakarų Europos saulėlydžio pranašas Oswaldas Spengleris. Pasak jo, tikrieji politikai visų pirma esą žinovai, gerai pažįstantys žmones, aplinkybes ir daiktus, gebantys savo elgsena ir gyvensena skirti tiesą nuo apgaulės, tikra nuo netikra. Sykiu didieji valstybės žmonės yra tautos ugdytojai. Ne moralinių dogmų gynėjai, bet garbingos veiklos ir elgesio liudytojai. Jie kuria tradiciją ir taip šalina iš tautos gyvenimo atsitiktinumus, daro ją patikimą¹. Būtent tokia lietuvių tautos sodininkė buvo ir lieka daktarė Meilė Lukšienė. Jos, kaip ir Czesławo Miłoszo, asmenybės tvirtybė, ori ir savarankiška laikysena XX šimtmečio pervartose buvo grįsta maištinga ištikimybe tradicijai. Iš asmeniškai išgyventos ir kritiškai permąstytos tradicijos kilo Lukšienės rengta tautos ugdymo programa. Tad, norėdami ją suprasti, turime gręžtis į intelektualinę autorės biografiją.

Taip pat kaip Miłoszas, Lukšienė galėjo tarti: protėviai „yra mano jėga“². Užaugusi valstiečių kilmės Vilniaus inteligentų, nuoseklių demokratų – rašytojo Jono Biliūno našlės Julijos Janulaitytės-Biliūnienės ir švietėjo, žurnalisto, literato Stasio Matjošaičio-Esmaičio – šeimoje, ji gyvą tautos tradiciją atrado tėvų aplinkoje. Šeima, giminė tvirtai sujungė ją su tautos likimu: „Atėjau iš šeimos, kur lietuvių tautos kultūros klausimai buvo gyvi jau nuo lopšio. Atėjau iš aplinkos, kurioje gyventa Kudirkos ir socialdemokratų kreipta linkme. Lietuvos nepriklausomybės idėja gimė būtent čia.“³ Iš tėvų su stipriu savo vertės ir savarankiškumo jausmu Lukšienė įgijo asmens

tautiškumo ir visuomeniškumo svarbos supratimą. Vėliau liudijo: „Vienas žmogiškojo orumo ramsčių buvo narystės tautoje jautimas“; „iš pat mažumės jaučiau ypatingą, sakyčiau, šventą požiūrį į visuomeninį darbą“⁴. Nuo mažų dienų ją lydėjo tikėjimas asmens kultūrinio ir visuomeninio darbo prasmingumu, suvokimas, kad žmogus „nėra bereikšmis istoriniuose procesuose“⁵. Ją supusiemis įvairių pažiūrų lietuvių inteligentams buvo būdingas supratimas, kad jie drauge, savo pačių jėgomis statosi tautos namus – ir kultūrinius, ir politinius⁶.

Tautos kultūros tradicija rėmėsi ir ją kūrė Lukšienės lankyta Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazija. Jono Basanavičiaus ir kitų inteligentų įsteigta pirmoji lietuviška vidurinė mokykla kėlė aiškų ugdymo tikslą – „sukurti liuosus, atvirus, insitikėjimu paremtus santykius“. Taigi siekė auginti lietuvių tautą kaip laisvų, atvirų, vienas kitu pasitikinčių žmonių bendruomenę. Vieni svarbiausių mokyklos uždavinių buvo „išauklėti inteligentiškus, kilnius, veiklius ir sveikus žmones“, „tautiškai susipratusius lietuvių visuomenės narius“⁷. Įsidėmėtina: kilnius žmones. Pedagogais gimnazijoje dirbę lietuvių mokslininkai, menininkai, kultūrininkai stengėsi brandinti stiprias, savarankiškas asmenybes. „Antai, atsimenu, Esmaitis (mokytoju dirbęs tėvas S. Matjošaitis) plačiai, emociškai brėžė per literatūros pamokas Vydūno „sau žmogaus“ paveikslą. Ne vienas akino augantį žmogų ugdytis laisvą, nepriklausomą, nenuolankų savo asmens pagrindą“⁸, – pasakojo Lukšienė. Stiprios, ryškios lietuvių kultūros asmenybės lankydavosi Matjošaičių namuose. Geras šeimos bičiulis buvo kairiųjų pažiūrų intelektualas, literatūros kritikas Pranas Ancevičius, Czesławo Miłoszo vyresnysis draugas. Didelį išpūdį gimnazistei paliko vakarais vykusios jos tėvų ir Ancevičiaus literatūrinės diskusijos⁹.

Vilniaus lietuvių bendruomenėje, Lukšienės teigimu, tuo metu „skleidėsi tikrai spindulinga idealizmo, susijusio ir su nacionaliniu judėjimu, ir su demokratija, gija“, Vilniaus lietuviai buvę didesni idealistai, labiau pasiaukoję tautai ir visuomenei, negu „orientuoti į pinigą“ kauniečiai¹⁰. Mat Lietuvių jaunimą prieškarį Vilniuje brandino tiek XIX amžiaus romantizmo, tiek savo meto nacionalinės kovos dvasia: „Gyvi mums buvo ir filomatai, ir filaretai. (...) Scenoje matėme Adomo Mickevičiaus „Vėlines“, o čia pat – uždarinėjamas mokyklas, pasityčiojimus gatvėje; buožėmis iš mokyklos varomi mes patys, moksleiviai.“¹¹ Vilniaus romantizmo mokykla visam gyvenimui nulėmė romantišką santykį su tikrove – tikėjimą, kad savo idealams ištikimas žmogus net sunkiausiomis sąlygomis gali tikrovę keisti, ją tobulinti. Tokį požiūrį tvirtino ir prieškarinės humanitarinės studijos Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, neoromantizmui ir simbolizmui ištikimi šio universiteto profesoriai Vincas Mykolaitis-Putinas, Vincas Mickevičius-Krėvė, Balys Sruoga. Tokiu požiūriu Lukšienė nuosekliai rėmėsi ir sovietų okupacijos metais. Yra minėjusi, kad pokarį dirbdama Vilniaus universitete ir vadovaudama Lietuvių literatūros katedrai kartu su kolegomis žiūrėjo į savo darbą „per Adomo Mickevičiaus šūkį: *Seikėk jėgas pagal tikslą, o ne tikslą pagal jėgas! (Mierz siły na zamiary, nie zamiar według sił!)*“. To laiko universiteto lituanistus, pasak jos, jungęs bendras troškimas, nepaisant okupacijos gūdumos, tęsti tautos kultūros tradiciją – „pirmiausia tarnaujame tautai, kad ji ištvirtų ir joje formuotųsi laisvas žmogus“¹².

Skaudžios sovietinės okupacijos patirtys turėjo didelės įtakos Lukšienės kurtos tautos ugdymo programos kryptį ir pobūdžiui. Sovietų armijos įžengimą į Lietuvą 1940-aisiais ji išgyveno kaip tautos tragediją – „nuotaikos buvo pagrabinės“. Degino tautinio pažeminimo ir gėdos jausmas: kodėl Lietuvos valstybė nesipriešino, kodėl lietuviai taip nuolankiai su okupacija susitaikė, „kur bent lašelis savigarbos“? Ieškodama lietuvių

nuolankumo ir prisitaikymo priežasčių, Lukšienė pritaria nuomonei, jog tik demokratija galėjusi sustiprinti tautos atsparumą ir sąmoningumą, tačiau dėl autoritarinio režimo Lietuvoje per nepriklausomybės metus nesubrendusi solidari laisvų, už savo valstybę asmeniškai atsakingų piliečių visuomenė. Pasak Lukšienės, mirtino pavojaus akivaizdoje Lietuvos politikams ir visuomenei pritrūkę „sutelktinio proto sprendimų“, bendruomeninio veikimo ir pilietinės drąsos. Šalies politikai ir inteligentai rėmėsi „ne kovotojo, o kentėtojo nuostata“. Liūdnai pastebi: „Gal iš dalies tai ir mūsų inteligentijos lopšio – valstiečio pirkios – padarinys?“¹³ Taip sovietų okupacijos metais dar sykį prieinama prie filosofo Stasio Šalkauskio išvados: galvojant apie tautos išlikimą, būtina rūpintis laisvų ir atsakingų žmonių, tvirtų demokratinės visuomenės pagrindų ugdymu.

Prie tokios išvados Lukšienę vedė ne tik asmeninė patirtis, bet ir nuodugnios Lietuvos kultūros istorijos studijos. Dėl „nacionalizmo“ sovietų valdžios pašalinta iš Vilniaus universiteto, netekusi teisės dirbti su jaunimu, ji prisiglaudė nedideliame Pedagogikos tyrimų institute, kur ėmėsi tyrinėti XVIII amžiaus Lietuvos švietimo reformą ir vėlesnių šimtmečių lietuvių pedagoginę mintį. Regis, šie tyrinėjimai bus padėję Lukšienei perimti klasikinę politinę išmintį, kuri, greta asmeniškai išgyventos tautos tradicijos, sudarė kertinę jos formuotos ugdymo programos atramą.

Kaip ir Šalkauskis, ji liko ištikima Aristoteliui, teigusiam egzistencinį valstybės, politėjos, ir ugdymo ryšį, politinės laisvės ir dorovės jungtį. Pasak šio graikų filosofo, „valstybė yra laisvųjų bendrija“¹⁴. Jos pamatas – piliečių dorybės: „valstybė turi rūpintis dorybe, nes kitaip bendrija tampa karine sąjunga.“¹⁵ Politėjos likimas, jos padarumas priklauso nuo žmonių pasirinkimo: „valstybė yra dora, jeigu valdyme dalyvaujantys piliečiai yra dori.“¹⁶ O dorais iš esmės tampama auklėjimo kelio. Todėl nesirūpinant jaunimo auklėjimu „žlugdomos santvarkos“. Kad santvarka gyvuotų, būtina išugdyti atitinkamą bendrijos charakterį: demokratijai – demokratinę¹⁷. Taigi švietimas suvokiamas kaip būtinas laisvos tautos, laisvos politinės bendruomenės savikūros būdas. Be deramo išsilavinimo, be tvirto bendruomenės charakterio, be dorinės kultūros, be žmonių kilnumo, be išpuoselėto piliečių solidarumo ir draugystės negali būti laisvos valstybės. Įsidėmėtina: laisvo žmogaus ugdymui nepakanka vien pragmatinę naudą teikiančių dalykų – jam reikia mokslų, kurie asmenį darytų kilnų, laisvei pajėgų.

Šiomis Aristotelio mintimis, tarpukariu kurdamas politinę tautos ugdymo programą, rėmėsi Šalkauskis. 1933-aisiais, Antano Smetonos režimo metais, išleistoje studijoje „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“ jis tvirtino: „atgimusi Lietuvos valstybė yra pasidariusi demokratinė respublika. Man nėra abejojimo, kad demokratinė respublika yra tobuliausia valstybės santvarkos lytis. Bet (...) tobuliausia valstybinės santvarkos lytis reikalauja sykiu didžiausio savo piliečių išsilavinimo bei išsiauklėjimo.“ Kad lietuvių demokratija gyvuotų, esąs būtinas ne tik visuomenės „bendras kultūringumas“, bet ir jos lyderių kilnumas¹⁸. Kad 1918-aisiais atkurta Lietuvos valstybė išliktų nepriklausoma, reikią ugdymo pastangomis įveikti priklausomybės amžių nulemtą lietuvių vergiškumą ir sukurti laisvų žmonių bendriją, nes vergai laisvos valstybės išsaugoti nesugebėsia¹⁹. Susirūpinęs tautos ateitimi, Šalkauskis 1935-aisiais rašo laišką valstybės prezidentui Antanui Smetonai, aiškindamas, kad jo įtvirtinta „politinė sistema (...) stumia mūsų visuomenę į beprincipiškumo, oportunistinio ir sevilizmo vagą“, kad ji nesudaro sąlygų bręsti laisvai politinei bendrijai. „Laisvo žodžio ir viešosios kritikos užstelbimas“ stiprinąs visuomenėje „oportunistinio dvasią“. Auganti pavojinga „praraja tarp vyriausybės ir visuomenės“. Ypač dramatiška esanti mokyklos

padėtis: „Mokytojai, galima sakyti, varu yra priversti prisitaikyti prie nusakytosios dabartinės politinės linijos. Jie turėjo atsisakyti idėjinių savo įsitikinimų (...) ir, paslėpę savo tikrą žmogiškąjį veidą lenktis prieš prievartą (...). Štai tragedija žmonių, kurie savo tiesumu ir idėjiniu įsitikinimu turėtų būti pavyzdžiu naujai kartai. Ar ši galės tokiomis aplinkybėmis būti išauklėta pagal kilnaus žmogaus idealą?“ Tautai „reikalingas griežtas (...) dabartinio režimo pakeitimas“, – teigia laiške Šalkauskis. Ir perspėja: jeigu nebus permainų, nebus kryptingo visuomenės ėjimo iš vergijos, valstybės laukia liūdnos perspektyvos²⁰.

Ne tik pagrindines Šalkauskio idėjas, bet ir jo moralinę laikyseną XX amžiaus pabaigoje atgaivino ir pratęsė Meilė Lukšienė. Nepriklausomybės priešaušryje ir pirmaisiais atkurtos valstybės metais – 1988–1992-aisiais – ji sutelkė platų kultūros, mokslo žmonių bei švietėjų ratą ir drauge su bendraminčiais parengė gana nuoseklią tautos ugdymo laisvei programą. Ją išdėstė švietimo dokumentuose, straipsniuose, viešose kalbose ir pasisakymuose. Savąją ugdymo programą Lukšienė visų pirma grindė lietuvių tautos išlikimo rūpesčiu: „esminis rūpestis – kaip susitvarkyti, kad išliktume tu, kas esame, ir kad galėtume savarankiškai dalyvauti poliloge su kitomis valstybėmis ir kitomis kultūromis“²¹. Privačiuose pokalbiuose ne kartą minėjo, kad atkurtai valstybei būtina gerai apgalvota „tautos išlikimo strategija“. Jos kurtą ugdymo programą pagrįstai galėtume laikyti kertiniu tokios strategijos sandu. Tai klasikinė politinė programa, tvirtai sujungianti tautą ir valstybę, kultūrą ir politiką: „politika – (...) tautos dvasinės kultūros dalis“²². Tai programa, siekianti pažymėti esmines tautos išlikimo gaires globaliame XXI amžiuje.

Pamatinė šių gairių atrama – humanistinis tikėjimas laisvo, istoriją kuriančio asmens idėja: nuo žmonių valios, jų moralinių apsisprendimų ir veiklos priklausęs visuomenės gyvenimas ir tautos likimas. Kaip antikos, apšvietos filosofai ir jos tėvų kartos lietuvių inteligentai, Lukšienė tvirtai tikėjo švietimo galia tobulinti žmones ir visuomenę: švietimas esąs būdas, kuriuo žmogus ir tauta kuria save. Būtent švietimas – tvirčiausias tautos ir valstybės pamatas, todėl juo visuomenė privalanti labiausiai rūpintis. Jis – esminis veiksnys tautos laisvės byloje. Pasak Lukšienės, po sovietinės prievartos metų kuriamo savarankiško Lietuvos švietimo paskirtis – kloti pagrindus laisvam žmogui ir laisvai tautai: švietimo sistema turinti iš esmės keistis, nes „ji privalo padėti žmogui atgauti savo žmogiškąjį orumą, atskleisti jam kelią, kuriuo eidamas pajęgtų formotis laisvei, vadinasi didžiausiai atsakomybei prieš save ir Visatą-Absoliutą, gebėtų kurti laisvą visuomenę ir laisvą valstybę, t. y. tokią, kad ji būtų žmogaus ir jo kultūros buveinė“²³; švietimui „rūpi padėti laisvėti visai tautai ir valstybei“²⁴. Lukšienės teigimu, „švietimo reforma – tai savo valstybės, savo demokratinės visuomenės kūrimas“²⁵, „tai tautos ugdymas laisvei“²⁶.

1988-ųjų rudenį steigiamajame Sąjūdžio suvažiavime Lukšienė pasakė programinę kalbą – kaip kadaise filosofai Vydūnas ir Šalkauskis, ji įspėjo, kad tautos kelias iš daugel metų diegto vergiškumo į laisvę neišvengiamai bus sunkus ir ilgas, kad jo sėkmė priklausys nuo visuomenės gebėjimo mokytis ir moraliai augti:

Per mūsų sudėtingą istoriją sunkiais, dažnai purviniais batais eina vergas, jis giliai įsisiurbęs į beveik kiekvieno mūsų vidų. Vergiškumas gimdo nuolankumą, paklusnumą, norą įsiteikti stipresniam, gimdo skundikus, melagius, o silpnesniojo atžvilgiu – nuožmumą, panieką, autoritariškumą, netoleranciją, taip pat bailumą, nesavarankišką mąstymą bei sprendimus, įtarumą ir daugybę kitų bruožų. Su jais laisvi iš esmės nebūsime: užtenka stipresnio treptelėjimo iš šalies ar pas mus pačius – ir vėl mes vergai. Reikia gilaus žmogiško orumo, tautinės savigarbos, kurie įpareigoja kiekvieną

ir elgtis oriai, pagarbiai su kiekvienu žmogum, su kiekviena dora mintim. Bet reikia taip pat ir tvirtumo teisybę bei teisę palaikyti. Reikia mums gražinti į visuomenę sąžiningumą ir darbštumą – be jų jokie ekonominiai stebuklai nevyksta. Švietimas (...) tame kelyje į žmogaus ir tautos savarankiškumą atlieka labai svarbų vaidmenį. (...) Nuo ko galime jau šiandien pradėti? Absoliučiai atsisakyti melo visais lygiais.²⁷

Ūla Norvilaitė. „Paukštis“

Taigi Lukšienė ragino iš sovietų imperijos besiveržiančius lietuvius suvokti laisvę ne tiek liberaliaja, negatyviaja, kiek klasikine, pozityviaja prasme – sutikti laisvę kaip sunkų iššūkį, kuriam reikia moraliai pasirengti, suvokti laisvę kaip atsakingą dalyvavimą savo bendruomenės kūrimu.

1989-ųjų vasario 15-ąją Kaune vykusiame iškilmingame Sąjūdžio Seimo posėdyje Lukšienė toliau aiškino tautos ugdymo nuostatas. Lietuvių tautos išlikimą tiesiogiai susiejo su švietimo paskirtimi subrandinti demokratinę, savivaldžią, save reguliuojančią visuomenę. Teigė: „Mažos tautos išlikimo ir pilnutinio prasiskleidimo bei gyvenimo sąlygos: ugdyti kiekvieną savo narį, kad jis būtų subrendęs kaip asmuo ir kaip tautos bendrijos narys. Turi būti sukurta aukšto visuomeninio ir kultūrinio lygio visuomenė, kuri gebėtų pati reguliuoti savo pačios sutelktinius ir paskirų individų veiksmus bei elgesį. Tokioje visuomenėje stipri nuomonė – opinija. (...) Mes turime dar išsiugdyti demokratiją“. Tačiau tam esą reikia iš esmės keisti iš sovietmečio paveldėtą požiūrį į švietimą – neva „vazotis su vaikais rimtiems vyrams netinkantis reikalas“. Tik visomis kultūros ir politikos priemonėmis ėmėsi „visuotinio tikslingo ugdymo“, pajėgsime pasiekti deramos visuomenės brandos ir galėsime ateityje išvengti 1940-ųjų gėdos²⁸.

Taigi lietuvių tautos išlikimo sąlyga – laisvos, stiprios, visuomeniškos asmenybės, įsipareigojusios kurti demokratinę savo tautos ir valstybės gyvenimą. Jų ugdymu Lietuva turi rūpintis, jei nori būti savarankiška. Šią pamatinę ugdymo programos tezę Lukšienė kartojo ne vienoje viešojoje kalboje: „maža tauta, maža valstybė be tvirtų sąmoningų žmonių, piliečių ir bendruomenių, jų asociacijų kūrimo, aplinkybėmis, kai einame į transnacionalines struktūras, neišsilaikys“²⁹; „jei maža tauta neišugdys kiekvieno žmogaus savarankiško mąstymo ir atsparumo (tiek kultūrinio, tiek politinio), tokiai tautai labai lengva pražūti, nepaisant visokių deklaracijų.“³⁰

Kultūriniam asmens atsparumui skiriamas ypatingas dėmesys. Lukšienės įsitikinimu, tik savo tautos pasaulyje, nacionalinėje kultūroje subrendęs, joje išsisknijęs žmogus bus stipri asmenybė. Todėl „iš didžiųjų vertybių“ jos ugdymo programoje „ištikimybė ir atsakomybė savo tautai keliama į pirmąją vietą tęsiant Nepriklausomos Lietuvos tradiciją“³¹. Tautos kultūra – būtinas ne tik savarankiško asmens, bet ir savarankiškos valstybės pamatas: „nacionalinė kultūra – nacionalinės valstybės prielaida.“³² Lietuvos mokykla turinti būti tautinė – „susieta su bendraisiais kultūros plėtotės uždaviniais“: joje lietuvių jaunimui skirta perimti tautos tradicijas ir mokytis pačiam nacionalinę kultūrą kurti. Šiuolaikinei visuomenei, jauniems žmonėms, Lukšienės teigimu, labai svarbu išsaugoti į bendruomenę jungiantį didįjį tautos pasakojimą, bendrus tautinės kultūros tekstus, bendrus mitus ir vertybes, idėjų „junges“: „Kur nuves dabarties fragmentavimas visose srityse, didžiojo naratyvo atmetimas, sunku numatyti. Atmetamas kultūros tam tikras nuoseklumas, savitumas ir drauge sankabumas, t. y. būtent kiekvienoje kultūroje glūdintis didysis naratyvas, kurio jutimas ir sudaro jos

savitumą. (...) Tuo keliu einant gyvenimas skurdėja. Formos keičiasi ir turi keistis, bet jų prasmės, ypač giliausias, kažin ar dera nubraukti, t. y. nubraukti didžiuosius naratyvus – sąryšingumo ir prasmės ieškojimą³³. Ar atsisakant tradicinių nacionalinės kultūros jungčių, pastovių mitinių struktūrų, vertybinio matmens, nepakertamos konsoliduojančios nacionalumo, sykiu ir humanizmo, šaknys?³⁴ Štai, „patriotizmo sąvoka kinta, bet jos pirmykštė prasmė – tėvynės meilė, būtent meilė, išlieka. Mitas, kurį reikia demitologizuoti? – Vargu. – Žmogus toks padaras, kad be mitų negyvena. Kitaip nudžiūtų kaip stagaras. Esama mitų, kurie gyvena ilgai, maitindami žmones. Vienas iš tų ilgaamžių yra ir patriotizmas³⁵, – pastebi Lukšienė.

Tauta Lukšienės programoje neatskiriama nuo demokratijos. Demokratijos idėją, kaip ir Šalkauskis, ji gynė ypač atkakliai: tik demokratinėje visuomenėje žmogaus galys būti orus, tik tokia visuomenė pajėgs išsaugoti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau demokratija nėra vien teisinė forma, vien politinės procedūros, kaip lietuviai vis linkstą manyti. Tai sudėtingas gyvenimo ir mąstymo būdas, kurio reikia nuolat mokytis, kuris reikalauja žmonių kultūrinio išprusimo ir moralinės tvirtybės. Yra pastebėjusi: „Dažnai visiškai nematoma arba nenorima pripažinti labai stiprių sovietinės mokyklos antidemokratinę tendencijų. (...) Mes, lietuviai, per mažai reikšmės teikiame demokratinės sąmonės ugdymui. Mums atrodo, kad gana būtų atitinkamo politinio veikimo, tarsi jis vienas galėtų išugdyti demokratiją. (...) Visuomenei, kad joje galėtų egzistuoti demokratija, būtinas nemenkas išsilavinimas.“³⁶

Gindama demokratinę tautos ugdymo kryptį nuo valdžion atėjusios Demokratinės darbo partijos, simboliškai atkartodama Šalkauskio poelgį, 1993 metų kovo 10-ąją Lukšienė kartu su savo bičiuliais profesore Vanda Zaborskaite, poetais Justinu Marcinkevičiumi ir Marcelijumi Martinaičiu, iš vakaro pasirašiusi kalbos tezes, ėjo pas Respublikos prezidentą Algirdą Brazauską ir dėstė jam „modernios demokratijos“ sampratą. Aiškino: „Demokratinės visuomenės ir demokratinės valstybės formavimas – tai visas perversmas (A. Smetonos Lietuvoje darant švietimo reformą tokios nuostatos nebuvo). Švietimas – tai mentalitetas. (...) Reikia švietimą išsaugoti atvirą, tolerantišką, (...) ruošiantį moderniai demokratijai, ne prieškarinio Lietuvos tipo. Tai esminė reforma.“³⁷

Pagrindines demokratinio ugdymo nuostatas iš teorinių svarstymų lauko Lukšienė perkėlė į 1994-aisiais rašytą mokyklinę Pilietiškumo ugdymo programą. Iškalbinga šios programos pradžia: „Tauta gyvena laisvą gyvenimą. Atkurta valstybė. Lietuvą įsivaizduojame kaip modernią demokratišką respubliką. [Ir iš karto esminis minties šuolis – D. K.] Tam didžiam darbui reikia laisvo, doro, pasirengusio, išsiugdžiusio tvirtą patriotinę savimonę žmogaus“. Ir toliau: „Mums reikia žmonių: suvokiančių laisvės vertę *kaip prigimtą ir būtiną dorinės jo (žmogaus) esmės išraišką* (S. Šalkauskis); turinčių doros pagrindus (nuostatas ir dorinio elgesio įpročius); turinčių laiką atitinkančius bendruosius savo krašto ir pasaulio kultūros pamatus; (...); norinčių, pasiryžusių ir gebančių gyventi demokratijos sąlygomis; (...) gebančių valstybiškai mąstyti ir veikti.“³⁸

Taigi įgyta politinė laisvė, atkurta Respublika suvokiamos kaip „didis darbas“, kuriam reikia ne tik laisvę branginančio, bet ir „valstybiškai veikiančio“ žmogaus. Itin išsamiai mokyklos programoje Lukšienė kviečia aptarti moralines demokratijos atramas: „Dora – demokratiško buvimo pamatas. (...) Sąžiningumas ir politika. (...) Tiesa – netiesa – melas. Tiesa ir teisingumas – asmens nuostata ir elgesio norma, demokratijos siekimas. Melas – jo moralinis ir socialinis destruktivumas; autoritarinės ir totalitarinės santvarkų sudaromos sąlygos melui virsti norma; doriniai, visuomeniniai

bei kultūriniai melo padariniai. Tiesos sakymo viešumas ir žmoniškumas. (...) Pasitikėjimas – normalių santykių tarp žmonių ir parlamentinės valdymo formos sąlyga. (...) Nekapituliavimas prieš smurtą. (...) Tautinė ir pilietinė savigarba bei orumas ir Tėvynės meilė. (...) Klasikinis liberalizmas ir mažos tautos kultūra.”³⁹

Taigi programoje pabrėžiama laisvės ir tiesos jungtis. Taip pat išryškinamas esminis laisvės ir meilės ryšys. Kad žmogus augtų laisvas, jam esanti būtina draugystės erdvė. „Vaikui padedama susikurti meilės lauką (A. Šliogerio terminas), be kurio negali suvežėti laisvė. Meilės laukui kelią grindžia dorovė”⁴⁰, – teigia Lukšienė. Taip atkartodama antikos filosofų, Vilniaus filomatų ir filaretų išpažintą nuostatą, jog laisvas kilnus žmogus ir laisva respublika negalintys gyvuoti be piliečių solidarumo ir bičiulystės.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais Meilė Lukšienė skaudžiai juto, kaip prasilenkia jos gintos idėjos ir Lietuvos tikrovė, kaip kasdien menkėja ir lėkštėja šalies politika, kaip smulkiose tarpusavio kovose užmirštami svarbiausi tautos gyvenimo klausimai, kaip kasdienybėje paminami žmoniškumas ir demokratija. Pastebi: „mūsų lyderiams trūksta demokratinių nuostatų.” Ji sielojosi matydama, kad švietimo pertvarka vis labiau darosi formali ir fragmentiška, kad ji nukrypsta nuo išsikeltų laisvos tautos ir demokratinės valstybės ugdymo tikslų, kad mokykla užsidaro nuo bendrų visuomenės reikalų. Įspėjo: „Ligi absurdo mėginama supaprastinti visą gyvenimą!” Tautos savarankiškumo viltis vis dar siejo su mokytojais – šiandienos visuomenėje jie turintys būti laisviausi žmonės: „Jei aš negaliu būti už kitus laisvesnė, ir kitas negali būti laisvesnis, tai ir liekame toje pačioje vietoje klusniai visiems tarnaujantys? Mokytojo galimybės ypatingos – (...) jis gali būti jautresnis nei kiti visuomenės sluoksniai, nes jam rūpi vaikų ateitis, taigi apskritai ateitis. Tik reikia mokytojus šitam rūpesčiui ir jautrumui pažadinti”⁴¹.

Jau prikaustyta prie ligos patalo, Meilė Lukšienė bičiulių vis klausdavo: „ar atsilaikysime?” Ar atsispirsime destruktijai? Ar atrasime bendrų jėgų ir išminties savo valstybei išsaugoti ir kurti? Pasvarsčiusi atsakydavo: „tauta sveika – svarbu, kad mintis judėtų.”

¹ Spengler O., *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte.* – München: DTV, 1973, t. 2, p. 1112–1120.

² Miłosz Cz., *Gimtoji Europa.* Vertė Juozas Tumelis. – Vilnius: Regnum fondas, 2003, p. 21.

³ Lukšienė M. *Jungtys.* Sudarė Ramutė Bruzgelevičienė. – Vilnius: Alma littera, 2000, p. 115.

⁴ Biliūnienė-Matjošaitienė J., Lukšienė M. *Laiko prasmės.* – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 381, 383.

⁵ *Ibid.*, p. 378.

⁶ *Ibid.*, p. 381.

⁷ *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai).* Sudarė D. Puchovičienė, I. Raščiuvienė, J. Zabarskaitė. – Vilnius: Petro ofsetas, 2011, p. 9–10 ir kt.

⁸ Biliūnienė-Matjošaitienė J., Lukšienė M. *Laiko prasmės*, p. 348.

⁹ *Ibid.*, p. 359–360.

¹⁰ *Ibid.*, p. 340, 354

- ¹¹ Lukšienė M. Jungtys, p. 115.
- ¹² Idem, „Apie Lietuvių literatūros katedrą“, in: Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000. Sudarė Giedrius Viliūnas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 20–21.
- ¹³ Biliūnienė-Matjošaitienė J., Lukšienė M. Laiko prasmės, p. 327–329, 373.
- ¹⁴ Aristotelis. Politika. Vertė Mindaugas Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 146.
- ¹⁵ Ibid., p. 150.
- ¹⁶ Ibid., p. 309.
- ¹⁷ Ibid., p. 323.
- ¹⁸ Šalkauskis S., „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, in: Šalkauskis S. RAŠTAI. Parengė Arūnas Sverdiolas. – Vilnius: Mintis, 1995, t. IV, p. 384–385.
- ¹⁹ Idem, „Lietuvių tauta ir jos ateitis“, in: Šalkauskis S. RAŠTAI, p. 540–543.
- ²⁰ Idem, „Garbingasai Pone Prezidente“, in: Šalkauskis S. RAŠTAI. Parengė Arūnas Sverdiolas. – Vilnius: Mintis, 1996, t. V, p. 553–560.
- ²¹ Lukšienė M. JUNGTYs, p. 276.
- ²² Ibid., p. 167.
- ²³ Ibid., p. 204.
- ²⁴ Ibid., p. 236.
- ²⁵ „Tarp juoda ir balta. Interviu su Meile Lukšiene“, in: Mokykla, 1998, nr. 8, p. 1.
- ²⁶ Lukšienė M. Jungtys, p. 148.
- ²⁷ Ibid., p. 125–126.
- ²⁸ Ibid., p. 147.
- ²⁹ Ibid., p. 276.
- ³⁰ Ibid., p. 292.
- ³¹ Ibid., p. 236.
- ³² Biliūnienė-Matjošaitienė J., Lukšienė M. Laiko prasmės, p. 378.
- ³³ Ibid., p. 460–461.
- ³⁴ Ibid., p. 386.
- ³⁵ Ibid., p. 392.
- ³⁶ Lukšienė M., Jungtys, p. 278–279.
- ³⁷ Ibid., p. 247.
- ³⁸ Ibid., p. 60–61.
- ³⁹ Ibid., p. 62–65.
- ⁴⁰ Ibid., p. 62.
- ⁴¹ „Tarp juoda ir balta. Interviu su Meile Lukšiene“, in: Mokykla, 1998, nr. 8, p. 1–3.